

HUMBUZTEPA ARXEOLOGIK YODGORLIGINING TURIZMDAGI O'RNI

Yarashova Munisa Yusup qizi
Kamoliddin Behzod nomidagi
Milliy rassomlik va dizayn instituti
3-bosqich talabasi
Tel: + 998977210112,
munisayarashova045@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada qadimgi madaniyat va tarix beshigi bo'lmish Xorazm viloyatida joylashgan arxeologik yodgorlik hisoblangan Humbuztepa haqida so'z boradi. Ushbu arxeologik yodgorlik eramizdan avvalgi davrlarga oid kulolchilik markazi hisoblanib, maqolada arxeologik yodgorlikni sayyohlik markaziga aylantirish va muzeylashtirish haqida so'z boradi. Bundan tashqari Xorazm vohasidagi boshqa arxeologik yodgorliklarni ochilishi va shu bilan birga madaniy qatlamni o'rganilishi haqida qimmatli ma'lumotlarga yo'naltirilgan hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *arxeologik yodgorlik, kulolchilik markazi, Humbuztepa, sopol buyumlar, milliy madaniy meros, muzey, konservatsiya, ekspeditsiya.*

МЕСТО АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ПАМЯТНИКА ХУМБУЗТЕПА В ТУРИЗМЕ

Аннотация: В этой статье речь пойдет о хумбузтепе, археологическом памятнике, расположенном в Хорезмской области, колыбели древней культуры и истории. Этот археологический памятник считается центром керамики, датируемой до нашей эры, и в статье рассказывается о превращении археологического памятника в туристический центр и его музеефикации. Он также фокусируется на ценных сведениях об открытии других археологических памятников в Оазисе Хорезм, а также на изучении культурного слоя.

Ключевые слова: археологический памятник, гончарный центр, гумбузтепа, керамика, национальное культурное наследие, музей, сохранение, экспедиция.

THE PLACE OF THE HUMBUZTEPA ARCHAEOLOGICAL MONUMENT IN TOURISM

Annotation: *this article will talk about Humbuztepa, considered an archaeological monument located in the Khorezm region, the cradle of ancient culture and history. This archaeological monument is considered a center of pottery dating back to BC, and the article will talk about the transformation of the archaeological monument into a tourist center and museumization. It is also considered to be oriented towards valuable information about the opening of other archaeological monuments in the Khorezm Oasis, and at the same time the study of the cultural layer.*

Keywords: *archaeological monument, pottery Center, Humbuztepa, pottery, National Cultural Heritage, Museum, conservation, expedition.*

Xumbuztepa - yodgorligi Xazorasp shahridan 17 km sharqda Amudaryoning so'l sohilida joylashgan. Dastlab bu yodgorlikni o'rganish jarayoni O'zR FA Qoraqalpoq filialining tarix, til va adabiyot instituti arxeologiya bo'limining M.Mambetullaev boshchiligidagi arxeologik otryadi tomonidan 1973-yilda Xorazm viloyatining arxeologik

xaritasini tuzish asnosida tadqiq qilindi. 1974 va 1978 yillarda aynan M.Mambetullaev boshchiligida yodgorlikda arxeologik tadqiqotlar davom ettirildi. M.Mambetullaev tadqiqotlariga ko'ra Xumbuztepa yodgorligi 4,6 ga ni tashkil etadi. Lekin hozirgi kunga kelib bu hudud ekin maydonlari va turar-joylar hisobiga qisqargan. Shuningdek yodgorlikning katta qismini Amudaryo suvlari yuvib ketgan. Daryo tomondan jarlikda 1,5 – 2 m qalinlikdagi madaniy qatlamlar izlari aniq bilinib turibdi²⁴. Qurilish konstruksiyalari ichida ko'plab kulolchilik xumbuzlarining aks etishi yodgorlikda kulolchilik ishlab chiqarishining uzoq davom etganligini va Xumbuztepa nomining yodgorlikka bejiz berilmaganini ko'rsatadi. V.A.Livshits xulosasiga ko'ra „Xum“ so'zi qadimgi Eron tilida yirik sopol idish (Avesto tilida „xumba“, qadimgi hind tilida „kumbha“, fors va tojik tillarida „xumb, xum“), shuningdek pishirishga tayyorlangan har qanday loy idish, bundan tashqari — idishni pishirishga mo'ljallangan maydoncha ma'nolarini anglatadi. Xumbuztepa manzilgohi dastlabki tadqiqotlar davrida janubi-sharqqa tomon 520 m ga cho'zilgan, eni 65–82 m ni tashkil etgan. Yodgorlik hududi asosan tekislikdan iborat bo'lib, uning yuzasi juda ko'plab sopol buyumlarning qoldiqlari bilan qoplangan. Kulolchilik xumbuzlarining yongan qizil dog' holatidagi izlari va kuchli pishirilgan sopol qoldiqlari asosan yodgorlikning o'rta qismida uchraydi. Manzilgohning yoshini va hayot bosqichlarini aniqlash maqsadida, uning o'rta qismida stratigrafik shurf solindi. Shurf materikkacha yetkazildi va madaniy qatlam qalinligi 2,1 m ni tashkil etdi. Yodgorlikning sharqiy qismida jarlik tomondan yaqqol ko'rinib turgan madaniy qatlamni tozalash orqali ham stratigrafik ma'lumotlar olindi. Olib borilgan qidiruv ishlari natijasida juda boy sopol majmualari qo'lga kiritildi. Eng quyi madaniy qatlamlardan (V — IV yaruslar) qovurg'asimon jussali va manjetsimon gardishli idish devorlari topildi. Tashqi yuzasi oq yorug' angob bilan bo'yalgan. Shuningdek manjetsimon gardishli tog'ora va jom ham topildi. Bu topilmalarning o'xshash jihatdan topilmalari Dingilja qo'rg'oni va Ko'zaliqir yodgorliklarida topilgan bo'lib mil.av. VI — V asrlar bilan belgilangan. Xumbuztepada topilgan sopol buyumlar ham aynan shu davrga to'g'ri keladi.

IV — III yaruslardan topilgan sopol bo'laklari ichida asosan xumlar, xumchalarning ko'pligi e'tiborlidir.

Bu xumlar va xumchalarning gardishlari oval shaklda bo'lib, yuzasi asosan yorug' rangli angob bilan qoplangan, jingalaksimon yoki vertikal shakldagi qizil bo'yoqlar bilan naqshlangan.

Bunday tipdagi idishlar Xorazmda mil.av. IV — III asrlarda keng tarqalgan bo'lib, Qo'yqirilganqal'a, Jonbosqal'a, Bozorqal'a, Qal'aliqir — 1 va 2 yodgorliklarida ham aniqlangan. II — I yaruslardan topilgan sopol buyumlar bo'laklarining ba'zi detallarida o'zgarishlar yuz bergan.

Yirik idishlar gardishi cho'zinchoq, ancha shishirilgan bo'lib, yuzasi oq yorug' va qizil angob bilan qoplangan.

²⁴ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Xumbuztepa>

Xorazmda bunday shakldagi idishlar mil. I — III asrlarda keng tarqalgan.²⁵ M.Mambetullaev tadqiqotlari asosan, arxeologik qidiruv doirasida bo'lgani uchun yodgorlikning paydo bo'lishi va hayot bosqichlarini aniqlash lozim edi. Shunga ko'ra, yodgorlikda hayot mil.av.VI asrdan to mil. IV asrgacha davom etgan, degan xulosaga kelingan. 1992 yilda O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Ya.G'ulomov nomidagi Arxeologiya instituti ilmiy xodimlari Yu.Manilov boshchiligida Xumbuztepa manzilgohida navbatdagi tadqiqotlarni olib bordilar. Bu davrga kelib yodgorlik hududi ancha qisqardi. Bunga sabab sobiq Sho'rolar davrida yangi ekin maydonlarining kengayishi, turar-joylarning barpo etilishidir. Manzilgoh hududi uzunligi 520 m dan 225–235 m gacha, eni esa 65–82 m dan 20–40 m gacha qisqardi. Yodgorlikda 3 ta joyda transheya qazildi. Transheya № 2 va № 3 larda madaniy qatlamlar aniqlanmadi. Ekin tomorqalarini barpo etish jarayonida madaniy qatlamlar buzilib Amudaryo sohiliga surib chiqarilgan va turli davrlarga oid sopol idishlar aralashmasidan iborat ahlal yuzaga kelgan. Faqat transheya № 1 da arxaik davrga oid madaniy qatlamlar qayd qilingan. 1996 — 1997 yillarda Xumbuztepa da keyingi tadqiqotlarni O'zR FA Arxeologiya institutining Xorazm mintaqaviy bo'limi va Rossiya FA N.N.Mikluxo-Maklay nomidagi etnologiya va antropologiya institutining ilmiy xodimlari olib bordilar. Yodgorlikning shimolida 2 ta joyda qazishma va 1 ta joyda stratigrafik shurf qazildi. Arxeologik tadqiqotlar manzilgohda hayot bosqichlarining ketma-ket davom qilgan bir necha davrini aniqladi. S. Bolelov yodgorlikda hayot mil.av. VII asrdan to mil.av. IV asr oxirigacha davom etgan degan xulosaga keldi. Madaniy qatlamlardan aniqlangan boy kulolchilik materiallari asosida 3 ta kulolchilik majmuasini ishlab chiqdi. Bular: Xumbuztepa — I (mil.av. VII asr oxiri — mil.av. VI asrning 1-yarmi); Xumbuztepa — II (mil.av. VI asr oxiri — mil.av. V asr boshi); Xumbuztepa — III (mil.av. V asr oxiri — mil.av. IV asr boshi) majmualaridir. 2002 yilda Xumbuztepa da arxeologik tadqiqotlarni O'zR FA qoshidagi Arxeologiya instituti hamda shu institutning Xorazm mintaqaviy bo'limi va O'zR FA sining Qoraqalpoq filialining arxeologiya bo'limi ilmiy xodimlari davom etdirdilar. Tadqiqotlar davomida 4 ta joyda qazishma qilindi (Qazishma № 3, № 4, № 5, № 6). Biroq shulardan faqat 2 tasida madaniy qatlamlar saqlanib qolgan (Qazishma № 4, № 6). Bu qazishmalarda madaniy qatlamlar qalinligi 2 m dan ziyodni tashkil etdi va ishlar materikkacha olib borildi. Stratigrafik tahlillar asosida yodgorlik hayoti 4 ta xronologik davrga ajratildi va quyidagi 4 ta kulolchilik majmuasi ajratib ko'rsatiladi: Xumbuztepa — I (mil.av. VII — VI asrlar); Xumbuztepa — II (mil.av. VI — V asrlar); Xumbuztepa — III (mil.av. V — IV asrlar); Xumbuztepa — IV (mil.av. IV — III asrlar) majmualaridir. Olingan ma'lumotlar asosida S.Baratov yodgorlikda hayot mil.av. VII — III asrlarda mavjud bo'lganligini ta'kidladi.

²⁵ <https://zenodo.org/record/6620827#.ZBsOt3ZBy3A>

Tadqiqotchilar Xumbuztepadagi sopol buyumlar davrini aniqlashda nafaqat shakli, balki ishlanish texnikasi bilan ham o'ziga yaqin bo'lgan Yoz II, III xronologik jadvali asosida xulosaga kelishgan. Xumbuztepa Janubiy Xorazm kulolchilik ishlab chiqarish markazi sifatida arxaik va antik davrning ilk bosqichlarida Xorazmning katta hududini sopol buyumlar bilan ta'minlab turgan. Arxaik va antik davrga oid bunday yirik ishlab chiqarish markazlari O'rta Osiyoda ko'p uchramaydi. Hozirgacha Xumbuztepa bilan birgalikda Afrosiyob yaqinida shunday kulolchilik ishlab chiqarish markazi aniqlangan. Kulolchilik ishlab chiqarishining uyushgan tarzda tashkil etilishi bu markazlarga davlat darajasida e'tibor berilganligini ko'rsatadi. Yodgorlik hali to'laligicha tadqiq qilib bo'lingan emas. Kulolchilik sohasini o'rganishdagi ahamiyatini e'tiborga oladigan bo'lsak yodgorlikda keng statsionar tadqiqotlar olib borish zarur. Xumbuztepani arxeologik jihatdan to'liq o'rganish orqali Xorazm vohasida o'zbek davlatchiligining shakllanishi, shaharsozlik madaniyatining vujudga kelishi va arxaik davr kulolchilik ishlab chiqarishining taraqqiyotiga dahldor yangi manbalarni qo'lga kiritish imkoniyatlari mavjuddir.

Miloddan avvalgi V asrdagi olov ibodatxonasining poydevori va unga qo'shni dahma (zardushtiylarning dafn marosimiga muvofiq marhumlarni yotqizish uchun sun'iy tepalik bo'lgan. Dahma ostidan bir nechta odam suyaklari topilgan va ularni ossuariyga (dafn idishi yoki suyak omboriga) joylashtirish va nekropolga ko'mish uchun suyaklarni yig'ishgan.²⁶ Miloddan avvalgi I ming yillikning o'rtalarida Xorazm hududida bugungi kunda ma'lum bo'lgan eng qadimgi va eng yirik keramika sanoati bo'lgan Xumbuz-tepani kulolchilik ishlab chiqarish markazi sifatida tasniflash mumkin, bu yerda kulolchilikdan tashqari metallga ishlov berish ishlab chiqarish ham faoliyat ko'rsatgan. Shahar Amudaryo quyi oqimida shahar madaniyati shakllanishining dastlabki bosqichida Janubiy viloyatlardan kelgan hunarmand mutaxassislar tomonidan tashkil etilgan, ehtimol, Marg'iyonadan, Xumbuztepning konkonstruksiyasi Murg'ab quyi oqimida qazilgan konlar bilan o'xshashligini hisobga olsak, bitta holat e'tiborni tortadi, ya'ni arxaik davrning madaniy qatlamlarida katta silindrsimon humlarning pastki qismlarining bo'laklari topilgan, ularning pastki qismida tamg'a shaklidagi belgilar bosilgan. Barcha silindrsimon idishlar konveks-konkav disk yordamida ishlab chiqarilganligini hisobga olib, idishning pastki qismidagi stigma diskda kesilgan belgining izi bo'lgan. Xumbuz-tepada topilgan tamg'a shaklidagi belgilar juda xilma-xildir, bu ularning individual belgilarga ega ekanligini va birinchi usta keramika ustalari yoki ularning shogirdlarining tamg'alari ekanligidan dalolat. Xorazm bo'ylab yuqori texnologiyali hunarmandchilik kulolchilik markazi, birinchi navbatda, ikki qavatli otash gorna va ikki diskli kulolchilik g'ildiragidan foydalanish tarqalgan markaz bo'lgan bo'lishi mumkin. Hozirgi vaqtda Tuproqqal'ani tadqiq qilish bilan Xorazm Ma'mun Akademiyasi (Xiva shahri)ning arxeologlari shug'ullanmoqdalar. So'nggi izlanishlar natijasida Xumbuztepa qadimgi ibodatxona va O'rta Osiyodagi eng qadimgi zardushtiylik

²⁶ Болелов С. Некоторые итоги археологических работ на Хумбузтепа ОНУ, № 9-10. Тошкент, 1999.

otashgohi aniqlandi. Yodgorlikning noyob jihatlarini e'tiborga olgan holda uni muzeylashtirish va sayyohlik markaziga aylantirish hozirgi kunning dolzarb masalasi sanaladi. Buning uchun ibodatxona maydonini to'liq ochib o'rganish lozim. Ibodatxona arxeologik jihatdan to'liq tadqiq qilingandan so'ng, uni muvaffaqiyatli ravishda ta'mirlash, qayta tiklash va muzeylashtirish mumkin. Yodgorlikni konservatsiyalash va restavratsiya qilish jahon tajribasida erishilgan yutuqlardan foydalangan holda qurilish sohasidagi mahalliy xususiyatlarni ham e'tiborga olish lozim. Hozirgi paytda rivojlangan mamlakatlarda yodgorlikni saqlab qolish uchun maxsus oyna bilan qoplangan bostirmalardan foydalanish uslubi keng qo'llanib kelinmoqda. Bu usulda yodgorlikni yorqin holatda tomosha qilish imkoniyati bo'ladi. Shuningdek, turistik marshrut yo'nalishiga qo'shish orqali esa turizm biznesiga daromad keltirishi mumkin. Ta'mirlangan ibodatxona yonida esa muzey tashkil qilinsa, arxeologik tadqiqotlar natijasida to'plangan topilmalar ushbu muzey ekspozitsiyasining noyob fondiga aylanishi mumkin. Muzey ekspozitsiya qoshida tegishli xonalar va infrastrukturaga ega bo'lgan ilmiy-o'quv markazini tashkil qilish orqali yozgi davrda bu yerda O'zbekiston va Xorazm viloyati OTMning tarix va arxeologiya, muzeyshunoslik yo'nalishidagi talabalar, bakalavr va magistrleri uchun ilmiy-amaliy seminarlar va arxeologik dala amaliyotini o'tkazish mumkin. Hozirgi kunda Humbuztepa kulolchilik ustoxonalarida bir nechta Oliy o'quv yurt talabalari uchun arxeologiya amaliyoti ob'ektiga aylandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1 <https://life-on-earth.ru/srednyaya-aziya/khumbuz-tepa>
2. Баратов С.Р. Археологические исследования в Южном Хорезме//Археологические исследования в Узбекистане в 2002 году. Самарканд, 2003.
3. Болелов С. Некоторые итоги археологических работ на Хумбузтепа ОНУ, № 9-10. Тошкент, 1999.
4. Маньлов Ю.П. Отчёт об археологических исследованиях па поселении Хумбузтепе Хазараспского района Хорезмской области//Архив ИА АН РУз. Самарканд, 1992